

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

УДК 159.923:355/359.08

К. В. Борщкурсант психологічного факультету
Інститут кримінально-виконавчої служби**М. М. Чичуга**кандидат психологічних наук,
викладач кафедри практичної психології
Інститут кримінально-виконавчої служби

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕРВОВО-ПСИХІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ТА АГРЕСИВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті проаналізовано результати психодіагностичного дослідження, проведеного серед військовослужбовців Збройних сил України. Визначено, що прояви високого рівня агресивності у військовослужбовців можливі у формі заподіяння шкоди. Зазначено, що високий рівень агресивності має деструктивний характер та може призводити до здійснення помилок під час виконання службових завдань, негативних змін у структурі особистості, а також впливати на виникнення конфліктів з іншими військовослужбовцями та значно погіршувати стосунки з командирами. Виявлено нервово-психічну нестійкість у значній кількості респондентів. Зауважено, що високі результати за шкалами істерії, шизофренії, психопатії, психастенії можуть свідчити про значну виразність відповідних ознак та можливість появи нервових зривів.

Ключові слова: військовослужбовці, нервово-психічна нестійкість, агресивність, нервові зриви, істерія, шизофренія, психопатія.

Постановка проблеми. Військова діяльність є досить специфічною і вимагає від військовослужбовців виконання різного характеру завдань, які можуть негативно впливати на особистість (підвищувати рівень агресивності і зменшувати рівень нервово-психічної стійкості). Це пов'язано з рядом факторів, зокрема: страхом за своє життя під час виконання складних завдань, постійним психологічним тиском керівництва, суворим дотриманням розпорядку дня тощо. Все це може ускладнювати життєдіяльність та спричиняти появу роздратування і психічної напруги.

Проте, зазначимо, що для ефективного виконання військовими службових завдань важливу роль відіграє також агресивність – властивість особистості. Як зауважував Ю. Антонян, «гармонійно розвинута особистість передбачає наявність у ній певної доли агресивності, що й робить її соціально адаптованою і корисною (наприклад, для подолання життєвих перешкод), у протилежному випадку відбувається втрата індивідуальності, суб'єкт стає пасивним, конформним, знижується його соціальний статус» [1, с. 254]. Тому помірний, адекватний рівень агресивності є в певній мірі необхідним в житті людини, але високий рівень агресивності, а також психічна нестійкість можуть здійснювати деструктивний вплив на особистість військовослужбовців.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вивченням проблеми нервово-психічної стійкості займалися вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема: Р. Бернс, М. Борневассер, Г. Сельє, Г. Лазарус, які у своїх роботах використовували термін «стресостійкість». Л. Аболін, В. Бодров, І. Малкіна-Пих, В. Мясников та інші вивчали емоційну та психічну стійкість особистості. Особливості прояву агресивної поведінки досліджували А. Анцупов, А. Гончаров, А. Іваницький, В. Марищук, Дж. Скотт, К. Хорні.

На даний час дослідженню проблеми психічної стійкості військовослужбовців присвячені роботи таких науковців та дослідників: Ю. Бабаян, О. Боярчук, О. Гусак, О. Блінов, Л. Грішман, А. Петрук, С. Романчук, В. Романчук, В. Скиданович та інші.

Питання агресії та агресивної поведінки також є досить актуальним серед досліджень сучасних науковців. Так, особливості прояву агресії у військовослужбовців вивчали Г. Васильєва, Г. Кокощук. Питанням агресивності військовослужбовців в аспекті психічного здоров'я займалися Л. Гуменюк, І. Синчук. Проблему факторів агресивної поведінки військових досліджував Ю. Підлісний та інші.

Незважаючи на великий внесок вчених у розробку проблеми агресивності та психічної стійкості

військовослужбовців, тема психологічних особливостей агресивності та нервово-психічної стійкості військовослужбовців Збройних сил України потребує детального дослідження та аналізу.

Мета статті полягає у аналізі психологічних особливостей нервово-психічної стійкості та агресивності військовослужбовців Збройних сил України.

Завдання:

1. Здійснити науково-теоретичний аналіз проблеми агресивності та нервово-психічної стійкості військовослужбовців Збройних сил України.

2. Проаналізувати особливості нервово-психічної стійкості військовослужбовців Збройних сил України.

3. Проаналізувати особливості агресивності військовослужбовців Збройних сил України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У діяльності військовослужбовців присутні різноманітні ситуації психічної боротьби, конфліктної взаємодії, агресивного спілкування, які впливають на емоційний стан, і як наслідок, на діяльність військових. Важливе місце при цьому належить агресивності, яка об'єктивно може виступати дестабілізуючим фактором у підготовці солдатів, впливати на здатність контролювати і регулювати власні психічні стани та поведінкові реакції, що є необхідною умовою для забезпечення нормальної, ефективної службової діяльності.

Гострота проблеми психічної стійкості та агресивності для військовослужбовців обумовлена наступними обставинами:

– перша полягає у тому, що службова діяльність більшості військовослужбовців здійснюється у постійній, психологічно насиченій взаємодії з іншими людьми;

– друга – у тому, що у результаті негативного впливу чинників службової діяльності на особистість військовослужбовця, у даних осіб може виникати значна кількість негативних морально-психологічних характеристик, порівняно з представниками інших професій;

– третя полягає у тому, що в цілому ряді випадків військовослужбовці за своїми особистісними якостями, рівнем професійної підготовки, авторитетом професійної ролі суттєво не переважають, навіть, поступаються деяким громадянам.

Варто зауважити, що діяльність військовослужбовців Збройних сил безпосередньо пов'язана зі стресовими ситуаціями та ризиком для життя і здоров'я. Сучасні умови, у яких працюють військовослужбовці є екстремальними, тому що вони супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, високою відповідальністю за прийняті рішення, достатньою складністю виконуваних функцій, прискореним темпом діяльності, об'єднанням різноманітних за метою дій в одній діяльності, обробкою значної за обсягом інформації, дефіцитом часу на прийняття рішення тощо.

Відповідно, ці особи повинні бути добре психологічно підготовленими до виконання службових завдань, як у звичних для них, так і у екстремальних умовах.

Значна увага у професійно-психологічній підготовці має приділятися психічній стійкості військових, яка є важливою у боротьбі зі стресами та сприяє збереженню фізичного і психічного здоров'я.

Р. Бернс, М. Борневассер, Г. Лазарус, Г. Сельє для пояснення психічної стійкості використовували термін «стресостійкість». Під цим терміном вони розуміли важливу рису особистості, яка дає можливість людині відносно спокійно сприймати усі зміни. Вчені стверджували, що поняття «стресостійкості» варто розглядати, як вміння ефективно діяти в нестабільних критичних умовах [2, с. 120].

Необхідно зазначити, що існують різні підходи до визначень стресостійкості, у яких вона виділяється як: емоційна стійкість, психологічна стійкість, психофізіологічна стійкість, моральна стійкість, емоційно-вольова стійкість. Таким чином, зауважимо, що на даний час не має точного трактування категорії стресостійкості, незважаючи на те, що вона давно і систематично досліджується зарубіжними і вітчизняними психологами.

Вивченню стресостійкості приділяли увагу Б. Варданян, П. Зільберман, Н. Конанчук, Л. Наєнко, О. Тімченко. Вони вважали, що проблема психічної стійкості військовослужбовців до стресу є професійно значущою характеристикою, від неї залежить ефективність діяльності військовослужбовців [3, с. 263].

Як відомо, психічна стійкість допомагає особистості протистояти життєвим труднощам, зберігати хороше самопочуття і працездатність у складних ситуаціях.

Велике практичне значення у службовій діяльності військових відіграє нервово-психічна стійкість, яка безпосередньо визначає стан психічного і соматичного здоров'я. Наявність помірного та високого рівня нервово-психічної стійкості дозволяє попередити розвиток особистісних розладів, створює основу внутрішньої гармонії, повноцінного психічного здоров'я, високої працездатності. За умови низького рівня нервово-психічної стійкості у військових ймовірно нервові зриви, які схильні порушувати психічну діяльність при появі сильних психічних і фізичних навантажень.

Рівень нервово-психічної стійкості військового особливо проявляється в екстремальних умовах службової діяльності. Якщо військовослужбовець психічно стійкий, відповідно, у зазначених ситуаціях він буде зосередженим, спокійним, швидко реагуватиме та прийматиме рішення. В тому разі, коли солдати є психічно нестійкими, в складних ситуаціях службової діяльності вони можуть втра-

чати стан рівноваги, можливі уповільнення розумових процесів, зниження концентрації уваги, підвищення рівня тривоги, виникнення труднощів зі швидким прийняттям правильного рішення, розгубленість, здійснення помилкових дій тощо.

Важливого значення для психічного здоров'я військовослужбовців відіграє рівень агресивності.

Різні вчені у своїх дослідженнях по-різному розглядають агресію і агресивність: одні як вроджену реакцію людини для «захисту займаної території» (Ардрей, Лоренц); інші як установку до панування (Моррісон); ще інші як реакцію особистості на ворожу людині навколишню дійсність (Хорці, Фромм).

А. Басс і А. Даркі у своїх працях зазначають, що агресивність – це властивість, якість особистості, яка характеризується наявністю деструктивних тенденцій, в основному в сфері суб'єктно-суб'єктних відносин [3, с. 132].

Агресивність має якісну і кількісну характеристику. Як і будь-яка властивість вона має різний ступінь вираження: від повної відсутності до її граничного розвитку. Виходячи з цього, А. Басс і А. Даркі поділяють прояви агресії на два основні типи: мотиваційна агресія як самоцінність та інструментальна агресія як засіб [3, с. 132].

При цьому вчені зауважували, що мотиваційна та інструментальна агресії можуть виявлятися, як під контролем свідомості, так і поза ним, і пов'язані з емоційними переживаннями (гнів, ворожість).

Виділяючи прояви агресії і ворожості, А. Басс і А. Даркі виділили такі види реакцій:

1. Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особи [3, с. 133].

2. Непряма – агресія, спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована [3, с. 133].

3. Роздратування – готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість) [3, с. 133].

4. Негативізм – опозиційна манера в поведінці людини від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв та законів [3, с. 133].

5. Образа – заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні і вигадані дії [3, с. 133].

6. Підозрілість, яка визначається в діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до людей та до переконання в тому, що інші люди приносять шкоду [3, с. 133].

7. Вербальна агресія – висловлювання негативних почуттів у формі крику, вереску та словесних відповідей (прокляття, погрози) [3, с. 133].

8. Почуття провини, тобто, усвідомлення суб'єктом того, що він є поганою людиною, відчуття ним докорів сумління [3, с. 133].

Мета нашого психодіагностичного дослідження полягала у виявленні особливостей нервово-психічної стійкості та агресивності військовослужбовців Збройних сил України.

Для дослідження рівня агресивності та психічної стійкості були використані наступні психодіагностичні методики: опитувальник на виявлення агресивності А. Басса – А. Даркі та особистісний опитувальник НПН-А, спрямований на виявлення у військовослужбовців нервово-психічної нестійкості і визначення її структури у виді акцентуацій характеру.

Емпіричне дослідження було проведено серед військовослужбовців, зокрема, солдатів Збройних сил України. Загальна вибірка склала 110 осіб чоловічої статі, віком від 18 до 30 років.

Результати дослідження за опитувальником НПН-А ми аналізували за 6 шкалами, а саме: шкала нервово-психічна нестійкість (НПН), шкала істерії (І), шкала психастенії (ПС), шкала психопатії (ПП), шкала параної (Пя) та шкала шизофренії (Ш) (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень нервово-психічної нестійкості у військовослужбовців за опитувальником НПН-А

Шкали	Високий рівень, у %
Шкала нервово-психічної нестійкості	20 %
Шкала істерії	11,81 %
Шкала шизофренії	10,90 %
Шкала психопатії	7,27 %
Шкала психастенії	4,54 %
Шкала параної	1,81 %

Таким чином, у 20 % респондентів виявлено високий рівень нервово-психічної нестійкості. Це може свідчити про наявність у військовослужбовців нервових зривів у ситуаціях службової діяльності.

У 11,81 % осіб досліджено високі показники за шкалою істерії (І), які означають, що для військовослужбовців характерними є наступні риси: егоцентризм, самозакоханість, демонстративність і артистизм, схильність до перебільшень, бажання бути в центрі уваги, а також жагу визнання перед іншими та оригінальність. Також притаманними для респондентів є поверхове ставлення до поставлених завдань та недбале їх виконання, а також хвороблива і неадекватна реакція на громадський осуд.

У 10,90 % осіб виявлено високі показники за шкалою шизофренії (Ш), що свідчить про схильність респондентів до несподіваних висновків, які часто можуть не збігатися з думками оточуючих, а також про поверхнєве співпереживання товаришам, безцеремонність і жорсткість або, навпаки, підвищену вразливість, відчуженість, замкненість, труднощі в комунікації.

Високі показники за шкалою психопатії (ПП) у 7,27 % осіб можуть указувати на підвищену збуд-

ливність, агресивність, схильність до бурхливих реакцій протесту, низький рівень самоконтролю, владність, непередбачуваність емоцій і вчинків, прагнення за будь-яку ціну виправдати свої вчинки і переконання.

Високий рівень за шкалою психастенії (ПС) у 4,54 % осіб свідчить про високу тривожність, недовіру, нерішучість, невпевненість у собі, схильність до сумнівів, боязкість, дещо занижену самооцінку і незадоволення собою. Такі характеристики особливо можуть виявлятися за умов дефіциту часу та інформації у військовослужбовців, а також в екстремальних ситуаціях.

У 1,81 % респондентів виявлений високий рівень за шкалою параної (Пя). Зауважимо, що ці особи можуть бути схильними до виникнення геніальних ідей у боротьбі за справедливість. Характерними для військовослужбовців із високим рівнем за шкалою параної є прямолінійність у судженнях, зарозумілість і самовпевненість, уміння організувати людей на реалізацію своїх ідей, завзятість у відстоюванні переконань, конфліктність.

Таким чином, виявлені у військовослужбовців високі показники за шкалами істерії, шизофренії, психопатії, психастенії, а також частково параної можуть свідчити про значну виразність відповідних ознак та можливість появи нервових зривів у ситуаціях службової діяльності, особливо в екстремальних.

Аналізуючи результати дослідження за опитувальником А. Басса – А. Даркі, виявлено підвищений рівень агресивності у 17, 27% респондентів та високий – у 15, 45 % осіб.

Звертаємо увагу, що одне із завдань нашої статті полягало в аналізі особливостей агресивності військовослужбовців. Для того, щоб розкрити його у роботі, ми зосереджували увагу на показниках фізичної агресії, дратівливості та вербальної агресії, які в сумі свідчать про загальний рівень агресивності військовослужбовців (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень агресивності військовослужбовців за опитувальником А. Басса – А. Даркі

Шкали	Підвищений рівень, у %	Високий рівень, у %
Фізична агресія	10 %	13,63 %
Дратівливість	8,18 %	9,09 %
Вербальна агресія	2,72 %	27,27 %

У результаті аналізу емпіричних даних, ми виявили, що переважаючим для респондентів є високий рівень вербальної агресії, а також фізичної агресії. Зауважимо, що вербальна агресія характеризується як вираження негативних почуттів. Підвищений рівень за цією шкалою свідчить про вираження негативних почуттів, як через

форму сварки, крику, вереску, так і через зміст словесних відповідей, зокрема, погрози, прокляття, лайки. Досліджений високий рівень у респондентів указує на використання військовослужбовцями погроз, лайки, проклять щодо інших осіб, майже кожного разу, коли вони переживають негативні почуття. У результаті цього можливі порушення дисципліни, проблеми в міжособистісних стосунках з іншими солдатами, керівництвом тощо.

Виявлений підвищений рівень фізичної агресії у респондентів може свідчити про можливість використання ними фізичної сили проти іншої людини. Такі тенденції можуть проявлятися в звичних службових ситуаціях, а також під час виконання складних завдань. Високий рівень за цією шкалою означає, що військовослужбовці в більшості ситуацій службової діяльності та у повсякденному житті можуть використовувати фізичну силу. Для солдатів із високим рівнем агресії характерною є втрата самоконтролю.

Підвищений рівень дратівливості може свідчити про схильність солдатів до вияву агресії при збудженні негативної чутливості, тобто в стресових ситуаціях можливі різкі, грубі висловлювання та різкі реакції на певні подразники. При високому рівні, який виявлений у 9,09 % респондентів, існує більша ймовірність до вияву агресії, навіть, при найменших збудженнях. Зокрема, може сильно підвищуватися запальність, імпульсивність, різкі реакції та грубі висловлювання, також можливий перехід до вербальної агресії на оточуючих. Можемо припустити, що при виконанні службових завдань, навіть, найпростіших, солдати з високим рівнем дратівливості можуть бути занадто запальними, погано контролюватимуть свої дії та поведінку, різко реагуватимуть на будь-які зауваження чи критику своїх колег. Все це може проявлятися або в пасивно-захисних формах, зокрема, сльозах, скаргах, або у відкритих агресивних формах, тобто, криках, грюкоті, лайці тощо. В екстремальних умовах військовослужбовці з високим рівнем дратівливості можуть бути схильні до нападів на інших, пошкодження матеріальних цінностей.

Таким чином, прояви високого рівня агресивності у військовослужбовців можливі у формі заповідання шкоди. Також варто зауважити, що високий рівень агресивності має деструктивний характер, що може призводити до здійснення помилок під час несення служби, негативних змін у структурі особистості, особливо в екстремальних ситуаціях, впливати на виникнення конфліктів з іншими військовослужбовцями та значно погіршувати стосунки з командирами.

Висновки з даного дослідження.

Проаналізовані особливості нервово-психічної стійкості військовослужбовців Збройних сил України свідчать про високий рівень нервово-психічної нестійкості у частини респондентів та

виразність таких її акцентуацій характеру, як істерія, шизофренія, психопатія. Виявлені високий та підвищений рівні агресивності указують на те, що у частини респондентів переважає високий рівень вербальної та фізичної агресії. Зазначений рівень агресивності та нервово-психічної нестійкості може суттєво впливати на психічне здоров'я військовослужбовців, погіршувати працездатність осіб та призводити до появи помилок при виконанні службових завдань. Відповідно, необхідними у роботі з даною категорією респондентів є використання методів психологічної корекції, спрямованих на зменшення рівня агресивності та підвищення ступеня психічної стійкості.

Перспективи подальших розвідок нашого дослідження полягають у підборі ефективних

методів психологічної корекції агресивності та способів формування психічної стійкості у військовослужбовців Збройних сил України.

Література:

1. Санташов В.І. Конфліктна особистість в умовах строкової військової служби / В.І. Санташов // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. – Вип. 29. – Київ: Міленіум, 2006, – С. 262–269.
2. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості: монографія / В.М. Крайнюк. – Київ: Ніка-Центр, 2007. – 432 с.
3. Сулицький В.В. Психологія суїцидальної поведінки: монографія / В.В. Сулицький. – Київ: «МП Леся», 2001. – 316 с.

Борщ К. В., Чичуга М. М. Психологические особенности нервно-психической устойчивости и агрессивности военнослужащих

В статье проанализированы результаты психодиагностического исследования, проведенного среди военнослужащих Вооружённых сил Украины. Определено, что проявления высокого уровня агрессивности у военнослужащих возможны в форме причинения вреда. Отмечено, что высокий уровень агрессивности имеет деструктивный характер и может приводить к совершению ошибок при исполнении служебных задач, негативных изменений в структуре личности, а также влиять на возникновение конфликтов с другими военнослужащими и значительно ухудшать отношения с командирами. Выявлено нервно-психическую неустойчивость у значительного числа респондентов. Указано, что высокие результаты по шкалам истерии, шизофрении, психопатии, психастении могут свидетельствовать о значительной выразительности соответствующих признаков и возможности появления нервных срывов.

Ключевые слова: военнослужащие, нервно-психическая неустойчивость, агрессивность, нервные срывы, истерия, шизофрения, психопатия.

Borsch K. V., Chychuha M. M. Nervous-psychic stability and aggression psychological traits the military of the Armed Forces of Ukraine

The analyses of the results of psychodiagnostic research carried out among the military of the Armed Forces of Ukraine have been analyzed in this article. Possible aggressive exertion on the high level in the form of inflicting harm has been noticed. It has been pointed that the high level of aggression is destructive, in other words, it can lead to mistakes during the army service, negative changes in the structure of the person, especially in extreme situations, to influence the emergence of conflicts among other army servicemen and significantly degrade relations with the commanders. Neuro-psychological instability was detected in a significant number of respondents. It was indicated that high rates on these scales hysteria-, schizophrenia-, psychopathia-, psychasthenia-, may indicate a significant severity of the relevant signs and the possibility of nervous breakdown in situations of official activity.

Key words: military, aggression, nervous-psychic stability, nervous breakdown, hysteria, schizophrenia, psychopathia.